

УДК 338.46

І. В. Проценко

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

БАЗОВІ ДЕТЕРМІНАНТИ РОЗВИТКУ МІЖНАРОДНОГО РИНКУ ПОСЛУГ У СУЧАСНІЙ ЕКОНОМІЦІ

Досліджено особливості сфери послуг на сучасному етапі розвитку світового господарства. Визначено ключові тенденції розвитку міжнародної торгівлі послугами з точки зору абсолютного та відносного зростання. Проаналізовано особливості участі країн та регіонів світу як експортерів та імпортерів послуг.

Ключові слова: послуги, торгівля, ринок, структура, динаміка, експортери, імпортери.

Исследованы особенности сферы услуг на современном этапе развития мирового хозяйства. Определены ключевые тенденции развития международной торговли относительно абсолютного и относительного роста. Проанализированы особенности участия стран и регионов мира в качестве экспортеров и импортеров услуг.

Ключевые слова: услуги, торговля, рынок, структура, динамика, экспортеры, импортеры

The articles researches on the main features of the services sector at the current stage of worldwide economic development. The key trends for development of international trade in services, taken the absolute and relative growth indicators, are identified. The analysis is provided in respect of the peculiarities of involvement of countries and regions of the world as exporters and importers of services.

Keywords: services, trade, market, structure, dynamics, exporters, importers

Для формування постіндустріального суспільства наприкінці ХХ ст. – на початку ХХІ ст. і розвитку світового господарства все більшу роль відіграє міжнародна торгівля послугами, структура та динаміка якої постійно змінюється під впливом науково-технічного прогресу. Міжнародна торгівля становить динамічну форму міжнародних економічних відносин та стрімко реагує на зміни в економічному розвитку світового співтовариства. Специфіку динаміки розвитку міжнародної торгівлі обумовлює, перш за все, характер та особливості економічного розвитку національних економік, залучення до торговельних потоків нових груп країн та поглиблення міжнародного поділу праці, переваги якого пов'язані з підвищенням ефективності виробництва та пошуком найкращого задоволення економічних інтересів.

Питання розвитку міжнародного ринку послуг розглянуто у працях вітчизняних та закордонних науковців. Зокрема, особливої уваги заслуговують розробки Дж. Белла, Дж. Гелбрейта, В. Л. Іноземцева, А. П. Кіреєва, К. Кларка, Ф. Котлера, А. Чухно. Специфіка становлення сектору послуг в умовах сучасних трансформаційних процесів аналізується в працях дослідників-економістів: О. В. Гаврилюка, Є. В. Данилової, О. Зернецької, Р. Заблоцької, Г. І. Коваль, І. І. Лівенцової, Г. В. Максименко, А. Мельник, Н. П. Мешко, А.П. Рум'янцева, А. С. Філіпенка та ін.

Метою роботи є визначення та узагальнення базових детермінантів розвитку міжнародного ринку послуг у сучасній економіці. Досягнення мети стало можливим за рахунок дослідження особливостей сфери послуг на сучасному етапі розвитку світового господарства, визначення ключових тенденцій розвитку міжнародної торгівлі послугами з точки зору абсолютного та відносного зростання, дослідження особливостей участі країн та регіонів світу як експортерів та імпортерів послуг.

Вивчення міжнародного ринку послуг пов'язано зі значними методологічними труднощами, насамперед – із визначенням відповідних економічних категорій. Як зауважує Г. І. Коваль, це зумовлено тим, що до середини 70-х рр. XX ст. послуги, як правило, випадали із теорії міжнародної торгівлі, оскільки вважалися непридатними до міжнародного обміну внаслідок таких властивостей як нездатність до зберігання, одночасність виробництва і надання послуги та невловимість результату [1, с. 138]. Перехід до постіндустріального суспільства та постіндустріальної сервісно-інформаційної економіки пов'язують перш за все з докорінними змінами структури виробництва: перехід економіки від такої, де панує виробництво товарів (вторинний сектор) до панування виробництва та надання найрізноманітніших послуг (третинний сектор економіки), і структури зайнятості: значна частка зайнятих, що має тенденцію до зростання, припадає на третинний сектор сервісно-інформаційної економіки.

У контексті цього дослідження варто зауважити, що сама сфера послуг не є однорідною. Якщо в доіндустріальному суспільстві переважали домашні або особисті послуги, то в індустріальному акцент змістився в бік послуг, що грали допоміжну роль стосовно виробництва, а також фінансових послуг. У постіндустріальному суспільстві, що зберігає всі попередні види послуг, з'являються якісно нові їхні типи, такі, що швидко починають домінувати в структурі професійної діяльності [2].

Розуміння тенденцій розвитку міжнародного ринку послуг у сучасних умовах вимагає визначення та узагальнення особливостей, специфічних рис порівняно з традиційною торгівлею товарами. Так, А. Олефір та О. Тіпанов до основних відмінних ознак міжнародного ринку послуг відносять:

- на відміну від товарів послуги надаються та споживаються в основному одночасно і не зберігаються, а тому надання більшості видів послуг базується на прямих контактах між їх виробниками та споживачами, що потребує більшої присутності за кордоном безпосередніх виробників послуг або ж присутності іноземних споживачів у країні виробництва послуги;

- сфера послуг, як правило, більше захищається державою від іноземної конкуренції, внаслідок чого в міжнародній торгівлі послугами існує більше протекціоністських перешкод і конкурентних бар'єрів, ніж у торгівлі товарами;

- міжнародна торгівля послугами тісно пов'язана з торгівлею товарами; ці сектори стимулюють розвиток один одного [3, с. 180].

Вітчизняні науковці Н. П. Мешко, В. А. Попова доповнюють указані ознаки твердженням про те, що ступінь концентрації на ринку сучасних послуг значно

вищий, ніж на ринку товарів; низку послуг не включають до міжнародного обміну через їхню природу та призначення тощо [4].

Зауважимо, що вказані відмінності значно змінюються під час розвитку процесів інформатизації світової економіки, що відкривають нові шляхи встановлення контактів між іноземними контрагентами, а також процесами лібералізації послуг у світовій торгівлі. Крім того, з розвитком суспільства виникають нові види послуг, до цієї сфери окремі закордонні науковці стали відносити також інвестиції, цінні папери, торгівлю інформацією і торговельну діяльність загалом. Це певним чином змінює традиційні погляди на розподіл торговельної діяльності та торгівлю товарами і торгівлю послугами.

З огляду на зазначене, пропонуємо додати до вже узагальнених відмінних рис міжнародної торгівлі товарами та послугами такими, як:

- послуги часто не мають уречевленої форми, а тому їх продаж не супроводжується наданням певних гарантій; відповідно ризик покупця в межах купівлі-продажу послуг, а особливо в міжнародному масштабі, значно вищий та оцінити його складніше;

- послуги, на відміну від товару, не підлягають зберіганню і не існують до факту їх надання, це значно ускладнює порівняння та оцінку якості послуг до їх купівлі, та обумовлює те, що виробництво послуг часто об'єднано з їх експортом у межах одного контракту;

- відсутність або наявність факту перетину послугою кордону не може виступати критерієм експорту послуг, оскільки в експорт послуг, наприклад, включають факт надання послуг іноземним контрагентам, що перебувають на митній території країни-продавця.

Динаміку розвитку міжнародної торгівлі послугами визначає низка довгострокових факторів економічного розвитку, внаслідок чого відбулися суттєві зміни структури ВВП промислово-розвинених країн, за рахунок третинного сектору – сектору послуг. Як наслідок, послуги на сьогодні є продуктом наукомістких галузей світового господарства, що використовують новітні інформаційні технології. Сучасний міжнародний ринок послуг відзначається різнонаправленою функційністю. За оцінками фахівців СОТ, світовий експорт послуг за 1980–2008 рр. зріс з 381 млрд дол. США до 3,8 трлн дол. США. Наслідки світової економічної кризи неминуче позначилися на вартісних обсягах світового експорту послуг у 2009 р., що зменшився до позначки 3,4 трлн дол. США. Відповідно в післякризовий період розвиток міжнародної торгівлі послугами визначався певною нестабільністю. Водночас за перше десятиріччя XXI ст. обсяги світової торгівлі послугами зросли практично втричі, досягнувши позначки 4,4 трлн дол. США у 2012 р. Відзначимо, що протягом останніх років темпи зростання експорту послуг є незначними, проте утримують загальну тенденцію до зростання, починаючи з 2009–2010 рр. Так, темпи зростання експорту послуг становили 9,5 % у 2010 р., що різко контрастує з відповідними від'ємними показниками 2009 р. – мінус 9,2 %; за результатами 2011 р. зростання

становило 12,2 %, що в абсолютному вираженні склало 476,6 млрд дол. США. У 2012 р. зростання дещо уповільнилося і становило лише 2,3 %, що в абсолютному вираженні склало 100,9 млрд дол. США.

Глобальний експорт послуг у 2013 р. збільшився в номінальному значенні на 5,5 % (за середньорічні темпи зростання 8 % у 2005–2013 рр.) та склав 4,7 млрд дол. США, що на 246,3 млрд дол. США більше результату попереднього року.

У параметрах економічної динаміки міжнародної торгівлі послугами дія факторів її інтенсифікації проявлялася в розширенні попиту на послуги з боку головних учасників господарських процесів. Якщо в минулому приріст послуг визначався переважно споживацьким попитом, то, за оцінками сучасних експертів, близько 50–80 % приросту послуг у розвинених країнах забезпечує виробництво. Витрати на послуги перетворилися на вагомий частину виробничих витрат сучасних гравців міжнародного ринку різної галузевої належності.

У сучасних умовах розвитку світового господарства міжнародний обмін послугами відбувається, в основному між розвинутими країнами та характеризується високим ступенем концентрації. Проте, у контексті сучасних тенденцій розвитку глобальної економіки, зокрема за перше десятиліття XXI ст., можна визначити схильність до зменшення частки розвинутих країн у міжнародній торгівлі послугами. Так, якщо на долю розвинутих країн у 1980 р. припадало більше 80 % світового експорту послуг та близько 70 % світового імпорту послуг, то в середині 1990-х рр. на розвинуті країни припадало близько 70 % експорту та імпорту послуг, а у 2006 р. їхня частка зменшилася до 72 % в експорті та 69 % – в імпорті. За результатами 2010–2012 рр. частка розвинутих країн у міжнародному обміні послугами склала близько 50 % (рис. 1).

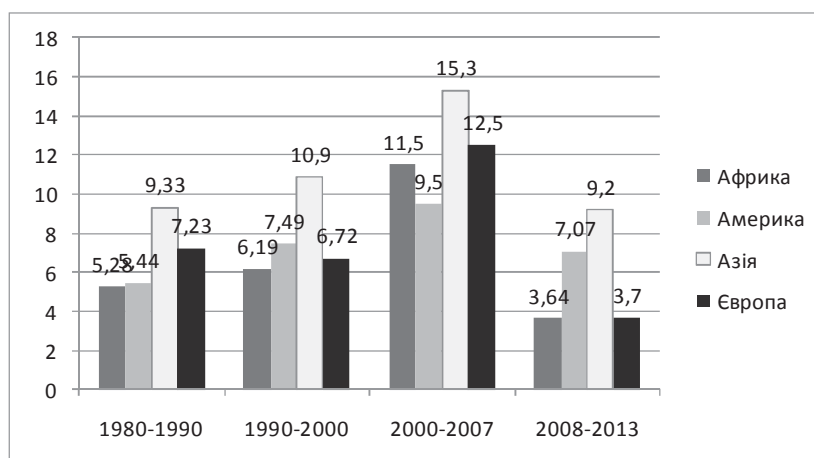

Рис. 1. Показники темпів зростання експорту послуг за регіонами світу, за період, у % (джерело: [5])

Традиційними лідерами в міжнародній торгівлі послугами серед розвинутих країн є Сполучені Штати Америки, Франція, Великобританія, Нідерланди (найбільші експортери послуг) та Німеччина, Японія, Італія (найбільші імпортери

послуг). Серед країн, що розвиваються, в міжнародній торгівлі послугами можна виокремити три групи країн. До першої належать нові індустріальні країни, особливо країни азійського регіону. Так, Республіка Корея, Гонконг, Сингапур, Тайвань, Китай, Таїланд на сьогодні є активними учасниками міжнародного ринку послуг, бо збільшили обсяги торгівлі послугами протягом двох останніх десятиліть більш ніж у шість разів. Іншу групу становлять країни, для яких виробництво послуг є головним напрямом розвитку власної національної економіки, а третя група об'єднує країни, що є традиційними експортерами сировини на світовий ринок (Ангола, Гана, Лівія, Іран та ін.). Для них торгівля послугами в зовнішній торгівлі складає менше 10 % та не справляє істотного впливу на темпи і характер економічного розвитку.

За результатами 2013 р. серед головних експортерів та імпортерів послуг лідери практично не змінилися – за показниками експорту перші позиції в загальному рейтингу знову посіли США (662 млрд дол. США, частка в глобальному експорті – 14,3 %), Великобританія (290 млрд дол. США, 6,3 %) та Німеччина (287 млрд дол. США, 6,2 % відповідно) (табл. 1).

Таблиця 1

Провідні експортери та імпортери в міжнародній торгівлі послугами, 2013 р.

Експорт послуг				Імпорт послуг			
Місце	Країна	Обсяг млрд.дол. США	Частка, %	Місце	Країна	Обсяг млрд.дол. США	Частка, %
1	США	662	14,3	1	США	427	9,8
2	Великобританія	290	6,3	2	Китай	329	7,6
3	Німеччина	287	6,2	3	Німеччина	315	7,2
4	Франція	233	5,0	4	Франція	188	4,3
5	Китай	207	4,5	5	Великобританія	173	4,0
6	Індія	153	3,3	6	Японія	161	3,7
7	Іспанія	144	3,1	7	Індія	127	2,9
8	Японія	144	3,1	8	Російська Федерація	123	2,8
9	Нідерланди	142	3,1	9	Сингапур	122	2,8
10	Гонконг, Китай	135	2,9	10	Нідерланди	121	2,8
11	Ірландія	124	2,7	11	Ірландія	117	2,7
12	Сингапур	117	2,5	12	Італія	107	2,5
13	Республіка Корея	112	2,4	13	Республіка Корея	106	2,4
14	Італія	110	2,4	14	Канада	105	2,4
15	Бельгія	101	2,2	15	Бельгія	96	2,2
16	Швейцарія	94	2,0	16	Іспанія	91	2,1
17	Люксембург	79	1,7	17	Бразилія	84	1,9
18	Канада	78	1,7	18	ОАЕ	65	1,5
19	Швеція	75	1,6	19	Австралія	62	1,4
20	Данія	69	1,5	20	Данія	60	1,4
Всього у світі		4625	100	Всього у світі		4340	100

Джерело: [6].

Протягом останніх двох десятиліть у практиці міжнародної торгівлі з'явилася ціла низка нових, доволі вагомих, довготривалих стимулів розвитку сектору послуг. Багатоплановий вплив на міжнародний обмін послугами має сучасна науково-технічна революція. На основі комп'ютеризації, інформаційних технологій, нових засобів комунікації на світовому ринку виник та міцно утвердився цілий спектр нових послуг, радикально оновлюються їх традиційні види, підвищуються якісні показники обслуговування. Скасовуючи технічні бар'єри під час передачі багатьох послуг на відстані, нові технології відкривають для них світовий ринок.

Розширення позицій та структурне ускладнення сфери послуг відбувається як унаслідок виникнення нових виробництв (таких як комп'ютерні послуги, послуги електронних інформаційних мереж, відеобізнес тощо), так і шляхом екстерналізації послуг, тобто виділення в самостійні ланки господарської структури операцій, що раніше були складовою виробництва або домашнього господарства. Це явище має якісний порядок, тобто не зводиться до механічного переміщення операцій з однієї сфери до іншої. Поглиблення спеціалізації розширює набір послуг, дозволяє повніше та якісніше задовольнити потреби споживачів, а економія на масштабах веде до відносного здешевлення продукції.

Висновки. Для формування постіндустріального суспільства наприкінці ХХ ст. – на початку ХХІ ст. і розвитку світового господарства все більшу роль відіграє міжнародна торгівля послугами, структура та динаміка якої постійно змінюється під впливом науково-технічного прогресу. В сучасному світовому господарстві міжнародна торгівля набуває все більшого значення для економічного розвитку країн та їхніх регіонів. Починаючи з другої половини ХХ ст., вартісний обсяг світової торгівлі демонстрував стійку тенденцію до зростання, а середньорічні темпи приросту експорту та імпорту перевищували відповідні показники росту світового виробництва. У практиці міжнародної торгівлі послугами різні їх види залучено до міжнародного обміну з різною мірою інтенсивності. У цьому контексті, наприклад, сильно відрізняється, з однієї боку транспорт, комунікації, зв'язок, туризм та, з іншого, – комунальні і побутові послуги, тому серед головних напрямів подальших досліджень центральне місце посідають питання структури міжнародного ринку послуг, його динаміки за основними видами послуг та експортерів й імпортерів, що їх надають.

Бібліографічні посилання і примітки

1. **Коваль Г. І.** Механізм регулювання ринку послуг: міжнародний та український аспекти / Г. І. Коваль // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. – Луцьк, 2008. – № 6 : Міжнародні відносини. – С. 138–143.
2. **Bell L.** The World and the United States in 2013 / L. Bell. – N.Y., 1987. – P. X.
3. **Олефір А.** Тенденції розвитку міжнародної торгівлі послугами в умовах динамізації конкурентного середовища [Електронний ресурс] / А. Олефір, О. Тіпанов. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/mep/2009_8_9/08-3612/8_Olefir_Tipanov.pdf

4. **Мешко Н. П.** Світовий ринок послуг: особливості регулювання та перспективи розвитку / Н. П. Мешко, В. А. Попова // Проблемы развития внешнеэкономических связей и привлечения иностранных инвестиций: региональный аспект: сб. науч. трудов. – Донецк : ДонНУ, 2011. – Т. 2. – С. 391–397.
5. UNCTADSTAT: United Nations Conference on Trade and Development Development [Електронний ресурс] / UNCTAD. – Режим доступу : <http://unctadstat.unctad.org/ReportFolders/reportFolders.aspx>
6. WTO and UNCTAD Secretariats, Press release, PRESS/721, Geneva, April 14, 2014, p. 23 (Appendix Table 5 «Leading Exporters and Importers in world trade in commercial services, 2013»).

Надійшла до редколегії 30.09.2014